

УДК 81'367:811.161.2

ІЄРАРХІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Масицька Т.Є.

У сучасній українській лінгвістиці всебічне вивчення особливостей організації синтаксичних одиниць належить до *актуальних* мовознавчих проблем. Це пояснюється специфікою мовної синтаксичної організації, її особливістю і складністю. Коло питань, пов'язаних з вивченням диференціації синтаксичних одиниць, активно привертає увагу мовознавців. Це пояснюється тим, що розв'язання завдань, які стосуються функціонального синтаксису, спрямоване на подальше висвітлення проблемних питань, зокрема: адекватно висвітлити усі особливості синтаксичних одиниць, встановити їх ієрархію з проекцією на формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативні рівні мовної системи.

Основна мета нашого дослідження – виділення функціональних ознак синтаксичних одиниць сучасної української мови, зокрема: мінімальної синтаксичної одиниці, словосполучення, речення і тексту, що можливе при розв'язанні таких завдань: розгляд функціональних особливостей синтаксичних одиниць і встановлення їх ієрархії у мовній структурі.

Вступ до проблеми. Окремі аспекти дослідження цієї проблематики в українському мовознавстві знайшли відображення у працях О.Мельничука, Г.Удовиченка, І.Вихованця, Й.Андерша, А.Загнітка, К.Шульжука А.Мойсеєнка, В.Різуна, М.Феллера, А.Мамалиги, Л.Васейко та ін. [7;11;4;5;1;2;6;12;9;10;3].

Як відзначає І.Р.Вихованець: „всебічне обґрунтування функціональних особливостей синтаксичних одиниць у мовному плані засвідчує зрілість синтаксичної теорії і її спрямованість на пояснення найскладніших синтаксичних явищ” [4, с.20]. Одиниці синтаксису є одиницями не лише мовлення, а й мови. Кожна синтаксична одиниця будується за відповідним зразком [12, с.27].

Центральне місце у функціональній синтаксичній теорії займає виділення мінімальних синтаксичних одиниць – синтаксем. Синтаксеми членуються на предикатні і субстанціальні. Реалізація синтаксем залежить від лексичного наповнення та граматичних форм вираження слів, які входять до їх складу. Мінімальна синтаксична одиниця (синтаксема) є компонентом речення або словосполучення. На думку І.Вихованця, мінімальні синтаксичні одиниці виділяються на основі синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень і стосуються, відповідно, формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структур речення. Формально-синтаксичну структуру простого речення відображають синтаксичні зв'язки та компоненти речення – головні і другорядні, а його семантико-синтаксична структура зумовлюється семантико-синтаксичними відношеннями й виділюваними на їх основі компонентами-синтаксемами, що позначають взаємовідношення предметів і явищ позамовної ситуації [5, с.8]. Відповідно до різновидів семантико-синтаксичних відношень виділяємо суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні і локативні синтаксеми. Інструментальна і локативна синтаксеми мають семантичну диференціацію. Інструментальна синтаксема поділяється на засіб дії і засіб пересування, локативна синтаксема членується на початковий пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху. Мінімальні синтаксичні одиниці – предикатні і субстанціальні синтаксеми вважаються функціональними одиницями семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Сферою виявлення термінів „предикат” і „синтаксема” є

речення як основна одиниця-конструкція” [8, с. 152-153]. Мінімальна синтаксична одиниця характеризується базовими морфологічними категоріями самостійних частин мови.

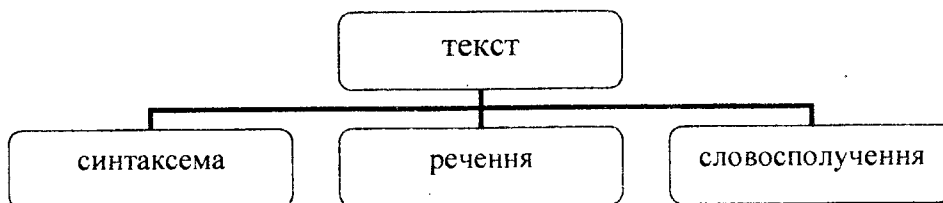
Словосполучення функціонує у мові як непредикативна синтаксична одиниця, яка є компонентом речення як одиниця повідомлення. І.Вихованець кваліфікує словосполучення „як вторинну синтаксичну одиницю, виникнення і функціонування якої пов’язується тільки з ускладненим реченням” [4, с. 20]. Вчений проводить розгляд цієї одиниці на двох рівнях членування: перший рівень – при виділенні словосполучення не порушується вихідна структура речення (акцент на тип словосполучення у структурі речення), на другому рівні виділяються окремі компоненти за типом синтаксичного зв’язку (розгляд внутрішнього членування словосполучення) [5, с.181, 212-213]. Словосполучення характеризується категоріями сурядності і підрядності. У підрядних словосполученнях реалізуються підкатегорії узгодження, керування і прилягання.

На відміну від словосполучення, речення як синтаксична одиниця має складнішу граматичну будову. Формально-синтаксичний або семантико-синтаксичний аспекти цієї одиниці визначають ту необхідну кількість мінімальних синтаксичних/семантичних компонентів, з якої має конструюватися речення. Речення характеризується різноаспектними ознаками: формальними, семантичними, комунікативними та інтонаційними. На сучасному етапі розгляд цієї одиниці проходить із урахуванням елементарності/неелементарності реченневих конструкцій. Мінімальним виявом для функціональної спроможності речення в комунікативному аспекті є певний контекст.

А.Загнітко, розв’язуючи питання, що стосуються проблематики тексту як синтаксичної одиниці, вважає, що: „тривалий час найвищою синтаксичною одиницею вважалося речення, і такий підхід не забезпечував ні повного теоретичного, ні практичного вивчення процесу мовного спілкування, не сприяв виконанню практичних завдань підвищення культури мови” [6, с.433].

У лінгвістиці немає єдиного визначення текстової одиниці, тому що текст характеризується складною змістовою і формальною структурою. В.Різун стверджує, що текст – явище багатогранне та багатоаспектне, тому керуватися лаконічною фразою-дефініцією навіть неприпустимо. Вчений підкреслює, що „текст – це, безперечно, дане, що має свої, притаманні тільки йому, параметри і категорії, це комунікативно-психологічне явище, яке існує тільки в момент його творення або сприймання” [10, с. 13].

Мовознавча література з текстової проблематики засвідчує різні складники тексту: складне синтаксичне ціле, надфразна єдність, прозова строфа. З-поміж синтаксичних одиниць текст наближений до речення найбільшою мірою. Якщо визначальною категорією речення є предикативність, то для тексту основною категорією вважається семантично-структурна цілісність. Граматичними категоріями речення є предикативність, модальність, темпоральність. Текст характеризується такими категоріями, як: континуумність, проспекція, ретроспекція, інформативність. А. Загнітко звертає увагу на те, що „текст є завжди семантично завершеним і вичерпно зрозумілим, в іншому разі він втрачає свою комунікативну і достатність, і цінність” [6, с. 473]. У сучасній лінгвістиці текст визначається більшістю дослідників як синтаксична одиниця, що займає вершину синтаксичної ієрархії та виступає найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи (див. схему).

ІЄРАРХІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Висновки. На відміну від мінімальної синтаксичної одиниці (синтаксеми), словосполучення і речення функціонують у мовній площині як одиниці конструктивного плану. Мінімальна синтаксична одиниця і словосполучення не мають типових тільки для речення ознак. Вони реалізуються входженням у внутрішню структуру реченнєвої конструкції і формуванням номінативної частини змістової організації. Синтаксичні одиниці характеризуються семантичними і граматичними параметрами та перебувають у взаємозв'язаних ієрархічних зв'язках. Мінімальна синтаксична одиниця займає найпериферійніше місце у структурній ієрархії синтаксичних одиниць, словосполучення характеризується напівпериферійністю, центром синтаксичних одиниць виступає реченнєва конструкція. Вершиною цієї ієрархії є текст як структурна одиниця, якої підпорядковані речення, словосполучення і мінімальна синтаксична одиниця.

Список літератури

1. Андерш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення //Мовознавство. – 1984. – №5. – С.38-42.
2. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наук. думка, 1987.– 192 с.
3. Васейко Ю.С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору: Автореф. дис...канд. філол. наук. – Луцьк, 2004. – 21 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. – Донецьк, 2001. – 662 с.
7. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.
8. Масицька Т.Є. Термінологічні поняття українського функціонального синтаксису //Ucrainica I Současna ukrajinstika Problemy jazyka, literatury a kultury. – Olomouc: Univerzita Palackeho v Olomouci, 2004. – S.152-155.
9. Мойсієнко А. К. Текст як аперцепційна система // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 20-24.
10. Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації. – К.: Київ. ун-т, 1998. – 336 с.
11. Удовиченко Г.М. Словосполучення у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1968. – 227 с.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

Поступила до редакції 10.03.2005 р.